

КРУЦІ НЕ КРУЦІ, А ТРЭБА ЎМЯРЦІ (асаблівасці пахавальных звычаяў Чачэршчыны)

У пахавальным абрадавым комплексе беларусаў, у прыватнасці жыхароў Чачэршчыны, надзвычай шырока прадстаўлены народжаныя шматвяковым вопытам і паўсядзённым жыццём народа разнастайныя міфалагічныя ўяўленні, рацыянальныя веды пра чалавека, з’явы і аб’екты рэчаіснасці, а спецыфікацыя аксіялагічнай прыроды пахавальных звычаяў, прыкмет і павер’яў прадыктавана самім жыццём, у якім яны выступаюць своеасаблівым маральна-этычным кодэксам і з’яўляюцца невычэрпнай крыніцай практычнай народнай мудрасці.

Успрыманне смерці як закончанасці зямнога цыкла і пераходу ў свет продкаў прадвызначыла, на думку даследчыка Янкі Крука “спакойнае, стрыманае стаўленне да яе з боку нашых папярэднікаў” [1, 333]. Беларусы верылі, што смерць – гэта канчатковы вынік існавання чалавека на зямлі, і пасля яе ён пераходзіць у зусім іншы свет. Смерць успрымалася як пераход ад адной формы існавання да другой, гэтак жа як і нараджэнне ці вяселле. Таму тут дзейнічалі “адшліфаваныя стагоддзямі абрадавыя коды, якія пэўным чынам будавалі абрадавую рэчаіснасць, прадпісваючы кожнаму члену сям’і, роду, вясковай абшчыне структуру абрадавых паводзін” [2, 354].

Перад пахаваннем нябожчыкаў абавязкова абмывалі і пераапраналі ва ўсё чыстае, “бо смерць і пахаванне разглядаліся як вяртанне ў матчына ўлонне” [3, 201]. Змена статусу індывіду адбывалася пры выкарыстанні рытуальнай функцыі вады. Вада ў свядомасці беларусаў, у тым ліку і жыхароў Чачэршчыны, – гэта ачышчальны сродак, без якога немагчымы пераход чалавека ў “той” свет. Абмываць і апранаць нябожчыка запрашалі чужых людзей: *Калі паміраў чалавек, яго мылі. Для гэтага звалі чужых, родныя не павінны былі мыць нябожчыка, прычым мужыкі павінны былі мыць мужыка, жанчыны – жанчыну* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Вада, якой мылі нябожчыка, лічылася небяспечнай для жывых, таму гэтую ваду вылівалі там, дзе ніхто не ходзе. Яна лічылася мёртвай (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). Ваду, якой мылі нябожчыка, лічылі шкоднай і выліваюць яе пад той вугал хаты, ідзе ніхто ні ходзя (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

Паколькі памерлы змяняў свой статус, пераходзіў з аднаго стану ў другі, то і апраналі яго ў спецыяльна падрыхтаванае адзенне: *Пасля таго як памылі, памёрлага адзяваюць у новую адзежу* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.). *Апраналі і мылі нябожчыка чужыя людзі. Ва ўсіх ё вузлы. Там адзежа святочная, якую чалавек гатуе сабе сам, на сваім ўкусу* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.).

Памытага і апранутага нябожчыка *лажылі на лаўку галавой да іконаў* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). ... *клалі на лаўку і звязвалі рукі і ногі. Вочы закрываюць, каб нябожчык не ўзяў нікога з сабой.* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Адразу пасля смерці *астанаўлівалі часы, завешвалі люстэркі, штоб душа не ўбачыла атражэння і не перасялілася ў люстэрка* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). Люстэрка ў народных уяўленнях – сімвал “падваення” рэчаіснасці, мяжа паміж светамі. Люстэрка ў месцы знаходжання прадстаўніка іншага свету (у нашым выпадку нябожчыка, яго душы) адкрывае да таго доступ, робіць яго бачным для людзей. Нябожчыка, які знаходзіўся ў пераходным стане, быў адкрыты да кантакту з іншасветам, неабходна было ізаляваць ад люстэрка.

На сям’ю разам са смерцю каго-небудзь з яе членаў звальвалася не толькі вялікае гора, псіхічныя і эмацыянальныя перажыванні, але і арганізацыйныя клопаты, матэрыяльныя выдаткі, таму яна з удзячнасцю прымала дапамогу. Напрыклад, каб нябожчыку не так горка было пакідаць гэты свет, *родныя нічога не дзелаюць для мерцвяка: ні капаюць яму ямку, ні адзяваюць* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.). З мэтай прадухілення чарговай смерці ў сям’і памерлага забаранялася рабіць дамавіну яго блізкім сваякам, таму труну рабілі і яму капалі толькі чужыя людзі: *Ямку капаюць чужыя людзт, сваім нельга. І выносяць труну з хаты таксама чужыя, нагамі ўперад* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.). *Калі магіла блізка, труну неслі на руках, але гэта не мелі права рабіць сваякі, для гэтага прыгласалі чужых людзей, аднавяскоўцаў* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.).

Труна разглядалася як жыллё нябожчыка на “тым” свеце, таму яна павінна быць зручнай, каб пакойнік, зліўшыся з зямлёй, спрыяў адтуль жывым у іх штодзённых клопатах: *Труну звычайна абцягвалі мацер’ялам, лепей чорным або красным. На дне труны кладуць бярозавае лісце, паверх яго – льняное палатно. У труну кладуць падушачку з лісцем унутры. Пасля таго, як нябожчыка пклалі ў труну, яго накрываюць, але ногі не накрывалі, каб памёрлы не запутаўся на тым свеце ў дарозе* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.). На Беларусі, у тым ліку і на Чачэршчыне, існуе звычай, які адлюстроўвае веру ў замагільнае жыццё: у дамавіну кладуць рэчы, якія спатрэбяцца для паўнавартаснага жыцця ў іншасвеце: *лажылі ў труну рэчы, якімі карыстаўся нябожчык: ачкі, люльку* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.).

Згодна з беларускай традыцыяй, памёрлы павінен быў абавязкова адну ноч пераначаваць у роднай хаце. Калі парушыць гэты звычай, то нябожчык будзе ўвесь час прыходзіць да сваёй сям’і і сядзібы. Увесь гэты час пры ім прысутнічалі людзі, як бы сцераглі яго, ціха плакалі, маліліся, размаўлялі: *У першую ноч з нябожчыкам абавязкова начавалі каля труны блізкія і знаёмыя. Кажуць, што ў першую ноч душа памёрлага яшчэ не адыйшла, і яна баіцца, каб злыя духі яе не забралі* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Смерць была экстрэмальнай сітуацыяй у жыцці сям’і, таму “псіхалагічныя стэрэатыпы абрадавых паводзін адыходзілі на другі план, саступаючы месца непасрэдным жывым эмоцыям, якія найбольш ярка праяўляліся ў межах вербальнага коду (галашэнні)” [2, 354]: *Пачыналі галасіць у тыя ж самыя мінуты, калі паміраў нябожчык* (в. Гацкае, Гулевіч Т.К., 1927 г.н.). *Калі памёр муж, дык галосіць так: “А на каго ж ты мяне пакінуў, а як жа я без цябе буду, а на каго ж ты пакінуў сваіх дзетак, унукаў? А яны ж цябе больш не пабачаць, а ты іх таксама больш не ўбачыш, а твае ж нрожкі больш не могуць хадзіць па гэтай зямлі, а твае рукі не могуць рабіць работу. А хто ж будзе рабіць? Я сама не здоляю”.* *Калісь галасілі на ўсю вуліцу* (в. Покаць, Дзюванова М.С., 1929 г.н.). Галашэнні па нябожчыку – непасрэдны абавязак яго родных і блізкіх, але ў некаторых вёсках прыгласаліся спецыяльныя людзі, *штоб галасіць, аплаківаць памёрлага* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). Галашэнні працягваліся звычайна да таго часу, пакуль памёрлы не быў пахаваны ў зямлю: *Выносілі з хаты труну тыя, хто капаў яму. Гэтыя дзеянні адбываліся з сільным галашэннем, плакалі родзічы і знаёмыя. Калі няслі нябожчыка, галасілі па-рознаму: еслі быў муж, галасіла жонка, а еслі бацька – плакалі дзеці* (в. Гацкае, Гулевіч Т.К., 1927 г.н.). *У дарозе выконвалі тыя ж галашэнні, як і дома* (в. Покаць, Дзюванова М.С., 1929 г.н.).

Нябожчык павінен пераначаваць дома ноч, а потым яго хавалі: *Харанілі пасля двух часоў, да захада сонца* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.). Нябожчыка выносілі нагамі ўперад: *Выносяць мёртвага з хаты нагамі ўперад, калі выносіш галавой уперад, то ў доме ўсе паўміраюць* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

У пахавальным абрадзе на Чачэршчыне выкарыстоўваецца найважнейшая збожжавая культура беларусаў, значна міфалагізаваная ў народнай свядомасці, – жыта, якое раўназначна багаццю і раю: *Пасля адпяення выносілі труну з хаты, абсыпаючы зернем, штоб не завёўся нячысты дух, штоб на тым свеце яму добра жылося* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.). *Сразу насыпаюць хату зярном, каб у доме не было смерці* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

Дарогу на могілкі беларусы ў міфалагічным плане ўспрымалі як дарогу на “той свет”, якая злучае прасторы жыцця жывых і памёрлых. “Вербальны код у гэтай частцы пахавальнага рытуалу шчыльна пераплятаўся з акцыянальным абрадавым кодам” [2, 359]: нельга абганяць працэсію, бо здарыцца вялікае няшчасце: *Калі вязуць на кладбішча, нельга пераходзіць дарогу, машыны не абганяюць* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.). *Дрэнна было, калі ў дарозе спаткаеш каго ці дарогу перабяжыць жывёла – хутка будзе яшчэ адзін нябожчык* (в. Бабічы, Ярэня С.І., 1927 г.н.).

Нарэшце наступае апошні этап развітання: *На кладбішчы бацюшка спявае і абдае свяцонай вадой. Потым забіваюць гроб тая, хто капаў яму. І яны ж апускаць яго ў яму. Усе сыплюць зямлю на тры разы, а родныя не сыплюць, каб сніўся* (г. Чачэрск, Буланава М.М., 1926 г.н.).

Як толькі ўдзельнікі пахавання вярталіся дахаты, трэба было прайсці своеасаблівы абрад ачышчэння вадой: *А як прыйдуць з кладбішча, трэба памыць рукі і ліцо* (в. Асінаўка, Пугачова В.І., 1939 г.н.). *Калі прыходзяць з могілак, усе мыюць рукі на двары, ставяць вядро з вадой, кубак і рушнік, гаворуць, што ў нябожчыка тады душа будзь чыстая* (в. Балсуны, Маркава М.Я., 1932 г.н.).

Усё вышэйсказанае дазваляе зрабіць вывад, што ў пахавальных абрадах і звычаях на тэрыторыі Чачэршчыны змяшчаюцца “многія архаічныя рысы, звязаныя з народнымі ўяўленнямі пра замагільнае жыццё, пра душу, пра магчымасць зносін з нябожчыкам. Гэты шматгранны рытуал складаўся з разнастайных па функцыянальнай і семантычнай нагрузцы абрадавых дзеянняў пры строгай іх паслядоўнасці ў часе” [2, 354].

Спіс літаратуры

1. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.
2. Беларусы. Т. 5. Сям’я / В.К. Бандарчык, Г.М. Курыловіч, Т.І. Кухаронак і інш. – Мн.: Беларуская навука, 2001. – 375 с.
3. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – 592 с.